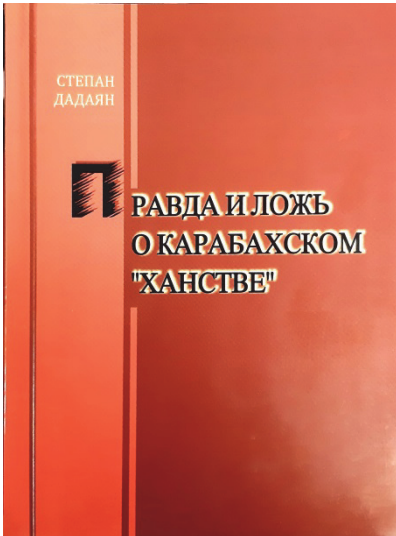

ՃԵՍԱՐԻՏՆ ՈՒ ԿԵՂԾԻՔԸ ՂԱՐԱԲԱՂԻ «ԽԱՆՈՒԹՅԱՆ» ՄԱՍԻՆ

Աշխարհում դժվար է պատկերացնել երկու հարևան պետություններից մեկի՝ ստի ու կեղծիքի վրա հյուսված «պատմական գիտության» այնպիսի հոխորտանք՝ ուղղված հազարամյակների հարուստ պատմություն ունեցող հարևանի դեմ, ինչպիսին նորաթուխ Ադրբեջանի «պատմաբանների» վայնասունն է Հայաստանի ու նրա օրինական տիրոջ՝ հայ ժողովրդի դեմ:

Եվ ցավալին այն է, որ հարյուր տարի առաջ՝ 1918 թվականից սկսած, ապա 1920-ական թվականներին բորբոքված այդ «պատմական գիտությունը» խորհրդային իշխանության բոլշևիկ ղեկավարների՝ Լենինի և Ստալինի թուրքամետ քաղաքականության արդյունքում դարձել է սարից գլորվող մի ծնագունդ, որը գնալով ավելի է մեծանում: Հասկանալի է, որ վերջապես մի օր այն պիտի հալչի ճշմարտության ու արդարամտության արևային շողերի ներքո: Սակայն, ցավոք, և՛ անցած հարյուրամյակի ներքո:

յակի ընթացքում, և՛ մեր օրերում ստի ու կեղծիքի այդ գաղափարախոսությունը դառնում է ավելի սանձարձակ քաղաքականություն, որը, այնուամենայնիվ, չի կարելի անտեսել, թողնել անպատասխան:

Իհարկե, մայր Հայաստանում գրվել ու տպագրվել են պատասխան գրքեր ադրբեջանական «պատմաբանների» ծիծաղահարույց ուսումնասիրությունների դեմ, բայց տեղին է հիշեցնել, որ դեռևս քիչ են մեր պատասխանները, որոնք արդյունք են արհամարհանքի: Քաղաքավարության ու քաղաքակրթության սահմանները կոխկրտուղ հարևանին պետք է պատասխանել պատմական անժխտելի փաստերի, հոգևոր ու մշակութային կոթողների լեզվով ու վճռականությամբ:

Ու հաճելի է կրկին ու կրկին նշել, որ այդ ուղղությամբ շոշափելի և լուրջ աշխատանք է կատարում Արցախի գիտական կենտրոնի տնօրեն, վաստակաշատ պատմաբան, պրոֆեսոր Ստեփան Ղադայանը: 2016թ. նա ընթերցողի սեղանին դրեց «Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական պատմություն. փաստեր և հերյուրանքներ» (1918-1923) աշխատությունը: Ապա 2017-ին ստվարածավալ մի նոր ուսումնասիրություն՝ «Արցախ-Ղարաբաղի քաղաքական պատմությունը խամսայից մինչև ինքնավարություն... փաստեր և հերյուրանքներ» խորագրով: Իսկ 2019-ին բազմավաստակ պատմաբանը հրատարակեց «Ճշմարիտն ու կեղծիքը Ղարաբաղի «խանության» մասին» աշխատությունը, որն արժանի է ուշադրության ու դրվատանքի:

Ուսումնասիրությունը հասուն մտքի ու բեղուն գրչի արդյունք է: Այն բաղկացած է Ներածությունից, չորս գլխից՝ առանձին-առանձին ենթաբաժիններով, Եզրակացությունից և հայերեն, ռուսերեն, ադրբեջաներեն օգտագործված Գրականության ցանկից, որի թիվը հասնում է 300-ի:

Հենց սկզբից ընդգծենք, որ բովանդակայից այս ուսումնասիրությունը մերօրյա հայ պատմաբանության մնայուն արժեքներից է, որի կարիքը զգացվում է այսօր և պահանջարկ է ունենալու գալիքում, քանզի մեր հարևան պետության ղեկավարները հայտնաբացության այնպիսի քաղաքականություն են վարում, որին անհրաժեշտ է լինելու պատասխանել տեղին ու դիպուկ:

Ընթերցելով գիրքը՝ զգում ես, որ հեղինակը վերացական ոչինչ չի օգտագործել: Նրա խոսքը համեմված է կոնկրետ փաստերով, տրամաբանված է և համոզիչ: Նրա

խոսքը երկշերտ է: Մի կողմից՝ Ադրբեջանի ղեկավարների ու նրանց թուրքական պես կրկնող «պատմաբանների» հակահայկական նկրտումներն են, մյուս կողմից՝ հայ իրականության մեջ հոլովված ճշմարիտ ու բնութագրող փաստերով հագեցած պատասխանները:

Դժվար չէ նկատել, որ ադրբեջանական բոլոր «պատմաբանները» անխտիր կատարում են Ադրբեջանի նախորդ նախագահ Հեյդար Ալիևի հետևյալ պատվերը, որ բերված է գրքում. «Պետք է ստեղծել այնպիսի աշխատություններ, որոնցում մշտապես հետևողականորեն ապացուցվի, որ այն հողերը, որտեղ այժմ գտնվում է Հայաստանը, պատկանում են Ադրբեջանին: Մենք պետք է ճանապարհ բացենք գալիք սերունդների համար»:

Հորից ետ չի մնում որդին՝ Իլհամ Ալիևը: 2005թ. դեկտեմբերի 14-ին ելույթ ունենալով Ադրբեջանի ԳԱ հերթական միջոցառման ժամանակ՝ Ադրբեջանի գիտնականներին նա կոչ է արել լծվել «Լեռնային Ղարաբաղում դարաբաղյան հայության պատմական իրավունքի բացակայության» ծրագրի հիմնավորմանը: Եվ խոստացել է օժանդակել «Արցախ-Ղարաբաղի տարածքի վրա հայ բնակչության բնիկ չլինելու» ծրագրի իրականացմանը, որ հայերը Ադրբեջանի անբակտելի մաս կազմող Լեռնային Ղարաբաղ են եկել որպես հյուրեր: Այսպես՝ նախագահ Ի. Ալիևը հակահայկական հիստերիան մտցրել է հանրապետության համար ստրատեգիական նշանակություն ունեցող ֆունդամենտալ գիտության կարգ:

2011թ. ապրիլի 26-ին Ադրբեջանի ԳԱ ամենամյա ժողովում Ի. Ալիևը կրկնել է այդ ծրագիրը՝ ավելացնելով. «Մեր գիտնականները դրականորեն են արձագանքել իմ կոչին, կարճ ժամանակում ստեղծել են հիասքանչ, ռեալ փաստերի վրա հիմնված աշխատություններ՝ առնչված այդ տարածաշրջանի պատմությանը»: Խոսքը Լեռնային Ղարաբաղի պատմության կեղծելուն ուղղված պատվերի մասին է:

2018թ. փետրվարի 8-ին նույն Իլհամ Ալիևը հայտարարել է, որ Ադրբեջանի քաղաքական ստրատեգիական նպատակը հանդիսանում է Երևանի, Սյունիքի և Սևանա լճի գրավումը: «Մենք չպետք է մոռանանք և չենք մոռանում մեր պատմական հողերը: Դա պետք է ուղենիշ դառնա մեր հետագա գործունեության համար այնպես, ինչպես այսօր ենք աշխատում այդ ուղղությամբ: Մեր պատմական հողերը-Իրավանյան խանությունը, Զանգեզուրը, Գեյջան: Այդ մասին պետք է իմանա և՛ երիտասարդ սերունդը, և՛ ամբողջ աշխարհը... Որովհետև Իրավանը - մեր պատմական հողն է, և մենք՝ ադրբեջանցիներս, պետք է վերադառնանք պատմական այդ հողերի վրա»:

Աշխատության մեջ Ստ. Ղադայանը, բերելով այս բարձրագույն հայտարարությունները, նշում է, որ ադրբեջանական պատմաբանների ուսումնասիրությունները ետխորհրդային շրջանում 18-րդ դարի պատմական հիմնախնդիրների վերաբերյալ այսպես թե այնպես առնչվում են Արցախ-Ղարաբաղի պատմությանը, որում առանձնահատուկ տեղ է գրավում այսպես կոչված դարաբաղյան «խանության» հարցը: Էթնոգրաֆիական այս խնդիրը չի հուզում նրանց: Արցախ-Ղարաբաղի արմատական հայ բնակչությանը նրանք համարում են աղվաններ (նրանց կարծիքով՝ ժամանակակից ադրբեջանցիներ): Պարզ է, որ պատմական իրականությունը կեղծելու միջոցով զուգահեռ նաև առասպելներ հորինելու օգնությամբ ադրբեջանական «պատմաբանները» զեկուցել են իրենց ղեկավարությանը հերթական իրենց պասկվիլը հրատարակելու միտումով:

1960-1980-ական թթ. սովետական արգելքը շրջանցելը ադրբեջանական պատմաբանների համար դժվար չէր: Նրանց հայ գործընկերները՝ իբրև երկրի օրինապահ քաղաքացիներ, որպես պատասխան, սահմանափակվել են միայն զայրալից գրախոսություններով ու արձագանքներով:

Ղարաբաղյան «խանություն» բարձրացված հիմնախնդրի նկատմամբ ադրբեջանական «պատմաբանների» մոտ աննախադեպ հետաքրքրությունը ծավալվել է հետև-

յալ առիթներով. ա) Լեռնային Ղարաբաղի հայության կամքի բացարձակ արտահայտությամբ՝ Ադրբեջանի կազմից դուրս գալու և Մայր Հայաստանին վերամիավորվելու շարժումը, բ) Սովետական կայսերական պետության-ԽՍՀՄ փլուզման և Ադրբեջանը անկախ պետություն հայտարարելը: Այսպանից հետո Ստ. Ղադայանը եզրակացնում է, որ Ղարաբաղյան հիմնախնդրի համդեպ ադրբեջանական պատմաբանների մոտ հետաքրքրությունը սերտորեն առնչված է Ադրբեջանում «պատմական գիտության» արմատներին:

Անցյալ դարի 30-ական թվականների երկրորդ կեսից սկսած՝ նաև Սովետական Ադրբեջանի հասարակական կյանքում տեղի ունեցան կարևոր իրադարձություններ: Կրեմլի քաղաքական դեկավարների կամքով հանրապետության թուրքական բնակչությունը ստացավ «նոր ադրբեջանցիներ» անունը: Այս փաստերը բերելուց հետո Ստ. Ղադայանն ըստ էության եզրակացնում է, որ արիեստականորեն ստեղծված պետությունը նաև արիեստականորեն ստացավ ազգային նոր անուն: Կրեմլը նման նորությամբ ձգտել է ադրբեջանական հասարակությունը հասարակական-քաղաքական և քաղաքակրթության առումով հավասարեցնելու հայ և վրաց հասարակությանը: Կրեմլը չի կամեցել նկատել, որ դրանով իսկ Բաքվի կողմից վերահսկվող հասարակությունը գտնվել է ոչ հեշտ իրավիճակում: Նրա առջև օբյեկտիվորեն հարց է առաջացել. ովքեր են նրանք իրականում, թուրքեր, թե ադրբեջանցիներ: Որտեղից են եկել: Ինչպիսի հոգևոր և նյութական արժեքներ են ստեղծել: Հարցերը հասարակ չեն: Ղրանք պահանջել են օբյեկտիվ պատասխաններ, ու մինչև օրս այդ պատասխանների շուրջ ընթանում են թե՛ վեճեր, որի պատասխանը դեռևս չկա: Նման եզրակացությունը ընթրցողի առջև հստակ բացում է այն կեղծ ու նանիր քաղաքականության ուղիներն ու նպատակը, որ անընդմեջ հողովվել ու հողովվում են ադրբեջանական «գիտնականների» մոզոնած երկերում՝ ձգտելով ապացուցելու, թե իբր Արցախում հայերը երևացել են 1828 թվականից հետո, ռուս-պարսկական պատերազմի արդյունքում: Այստեղից էլ ադրբեջանական պատմաբանների հորինած առասպելներն ու կեղծիքը Հայաստանի ու հայ ժողովրդի դեմ: Ընդհանուր առմամբ, Ստ. Ղադայանը ճշմարիտ պատմաբանի խղճով ու վճռականությամբ պատասխանում է քննարկվող հիմնախնդրի շուրջ ծավալված այդ հարցերին:

«Պատմական Արցախը հնագույն ժամանակներից մինչև 18-րդ դարի կեսերը: Ադրբեջանական պատմաբանների ստեղծած առասպելներն ու հնարանքները» 1-ին գլխում հեղինակն անժխտելի փաստերով Արցախ-Ղարաբաղի հայությանը ներկայացնում է որպես Արևելյան Հայաստանի քաղաքական-վարչական կազմավորում, ապա բերում է Արցախի մելիքական տների ծագումնաբանությունը:

Աշխատության երկրորդ գլխում պատմաբանը ներկայացնում է Արցախ-Ղարաբաղի հայության ազատագրական պայքարը 18-րդ դարի առաջին եռամսյակում որոշակի մեկնաբանմամբ: Այստեղ առանձին ենթաբաժնում հեղինակն՝ անդրադառնում է արցախա-ռուսական քաղաքական կապերին՝ կոնկրետ փաստաթղթերի հիման վրա, ապա գնահատում սղնախների շարժումը որպես Արցախ-Ղարաբաղի հայության ազատագրական պայքարի գագաթնակետ:

Աշխատության 3-րդ գլխում հեղինակի ուշադրությունը սևեռվում է «խանության» ծննդի վրա՝ ներկայացնելով նրա պատմաիրավական ադրբեջանական հիմնավորումը:

Կոնկրետ, անժխտելի փաստերով հեղինակն այս գլխի երեք բաժիններում ցույց է տալիս թուրքական էթնիկ տարրերի ներթափանցումը Արցախ-Ղարաբաղ, ապացուցում, որ Շուշին ինքնակոչ «խանության» հնարած կենտրոնն է, ու 3-րդ բաժնում գնահատում հայ-ռուսական քաղաքական հարաբերությունները 18-րդ դարի 60-80-ական թթ., իսկ 4-րդ բաժնում մեկնաբանում է 18-19-րդ դարերի սահմանագլխում Արցախ-Ղարաբաղի շուրջ քաղաքական պրոցեսի զարգացումը:

Աշխատության 4-րդ գլուխը, որն ամենից ծավալունն է, հեղինակը տրամադրել է ադրբեջանական «պատմաբանների» մտացածին մեկնաբանությանը 19-րդ դարի առաջին եռամսյակում Արցախ-Ղարաբաղի քաղաքական-վարչական-ռազմական վիճակի վերաբերյալ: Այստեղ չորս առանձին ենթաբաժիններում հմուտ պատմաբանի դիտարկումով Ստ. Ղադայանը նշում է 1805թ. Կուրակյան դաշնագրության ռազմա-քաղաքական տեղը ռուս-պարսկական և Արցախ-Ղարաբաղյան հարաբերություններում: Տվյալ գլխի երկրորդ ենթաբաժնում ներկայացված են ռազմա-քաղաքական գործընթացների զարգացումը Ռուս-պարսկական պատերազմի տարիներին (1804-1813թթ.) և Գյուլիստանի պայմանագիրը:

Հայ-ռուսական պատմական հարաբերությունների, ինչպես նաև տարածաշրջանի պատմության համար կարևոր հարց է համարվում Գյուլիստանի և Թուրքմենչայի պայմանագրերի կոնտեքստում Արցախ-Ղարաբաղի քաղաքական-վարչական զարգացումը, որի լուրջ պատասխանն ենք տեսնում 4-րդ գլխի 3-րդ բաժնում: Վերջապես սույն գլխի 4-րդ բաժնում ծանոթանում ենք Արցախ-Ղարաբաղի հայության վերադարձի հարցին՝ ադրբեջանական «պատմաբանների» մեկնաբանմամբ:

Ստ. Ղադայանի սույն աշխատությունը ավարտվում է խոսուն ու համոզիչ եզրակացությամբ: Ղա պատմաբան-քաղաքագետի ընդհանրացում է հայ-ադրբեջանական հարաբերություններում պատմական անցյալի և արդի ժամանակաշրջանի խմորումների հիման վրա:

Ստ. Ղադայանի «Ճշմարիտն ու կեղծիքը Ղարաբաղի «խանության» մասին» գիրքը բազմաշերտ ու բազմաբովանդակ ուսումնասիրություն է, որի երևան գալը տեղին ու ժամանակին է, քանի որ Ադրբեջանի կառավարող շրջանները շարունակում են հակահայկական հիստերիան՝ այն վերածելով հայաստյացության ֆաշիստական քաղաքականության: Նման «հարևանին» պետք է պատասխանել ոչ միայն պատմական ճշմարիտ փաստերով, այլև պետք է զգոն ու պատրաստ լինել ջախջախիչ հարված տալու անհրաժեշտության դեպքում:

Սոկրատ ԽԱՆՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ԼՂՀ գիտության վաստակավոր գործիչ